

De örvénylik *Utassy József* verse szintén a szívben:

„*e körülmetélt kis országban
zsidó is vagyok, mint Jézus Krisztus.*”

Fölöttem vadgesztenyék ágai. Feketék. Kihunytt gyertyacsonkok egy menórán. Pontos szeretnék lenni. Ezért számolom a képzelt kandelláberkarokat.

Ma december 21 volt.

Tapolcáról a II. világháború vége felé közel ezer zsidó polgárt hurcoltak el a pusztulásba.

Ma december 21. S arra is gondolok, ha majd mindezt leírom – most írom le –, nem kicsit december 21. lesz. Ezer halott egyetlen idegen. Igen. Egyetlen idegszálon.

Németh István Péter

Bereményi Géza történelemkönyve

A Cseh Tamás-dalok

„*Azt mondd meg Antoine, / mi az, hogy változás? / – Várjál csak Desiré, / egyfajta tyúktojás. / – S azt mondd meg, mit jelent / az, hogy történelem? / – Valami tantárgy lesz, / ha jól emlékezem.*” / „*Úristen, Antoine, / mi bizonyos szavakat... / – Nem tudunk Desiré. / – És ez már így marad!*”

Akét beszélgetőtárs feladta, hogy meghatározza az – általuk is – oly gyakran használt szó, szavak jelentését. Föladták, mint ahogy bármibe kezdtek, mindig ez történt a *Bereményi-dal*-hosszokkal. Pedig a kérdés – látszólag – egyszerű. Egy teljesen hétköznapi kifejezés valóságtartalmára kérdeztek rá. Csakhogy van-e valóságtartalom ott és akkor, amikor „elutazott tőlünk / családunk egyik tagja, / akit oly hön szerettünk: / Valóság nevű nagybátyám. / Kár, hogy már nincsen velünk / levelet ír csak nekünk.”

A kérdéseket két férfiember tette fel, harminc év körüliek. Olyan időszak ez, amikor a „krisztusi kor” környékén az ember elszámol magával, a világgal. Elemzi magát, környezetét, múltját, történelmét, jelenét, hogy kijelölhesse útját a jövő felé.

De tapasztalataik nem estek egybe azal, amit a könyvek írnak. Más az a világ, és más, ahogy ők élnek. Átélték a II. világháborút, a *Rákosi*-korszakot, 1956-ot, 1968-at. A könyvek valósága azonban nem egyezett meg az ő valóságukkal. Születésüktől mást tanultak igaznak otthon, és mást iskolában. A két (vagy ki tudja hány) igazság között morzsolódva-

hányódva nőttek fel, s úgy érezték, látták, hogy a dolgok nélkülük történnek. Elsuhannak mellettük, vagy sodorják őket. Ha nem akartak, akkor is sodródniuk kellett. A két férfit úgy hívták: *Bereményi Géza és Cseh Tamás*.

Sorsuk, életük egy generációé. Tipikus és általános. A nemzedék tudathasadása, a valóság és egy másik valóság közötti hányódása egész létüket tette kétségessé. Így és ezért születtek meg az első dalok (versek) a hetvenes évek elején a két helyét kereső fiatalember tollából. Nem a történelmet akarták újraírni, hanem – saját kifejezésükkel – helyzetjelentéseket akartak papírra vetni. Olyan helyzetekről, eseményekről, melyek nem érdemesek arra, hogy bekerüljenek a tankönyvekbe – mert nincsenek hatással közvetlenül a Történelemre –, mégis felvetnek életérzéseket, léthelyzeteket; olyanokat, amelyekből talán pontosabban megérezhető a korszakban élő kisemberek sorsa, viszonyulása a korhoz. Meg akarták mutatni azt, hogy a névteleneken hogyan csapódnak le a „történelem” hömpölygésének hullámai. *Bereményi Géza és Cseh Tamás* dalai a „nemzeti örökség” részei irodalmi, zenei, hangulati (sőt: *jel*) értelemben. A mai érett

tizenévesek is megörökölték e dalkincset – immár az át- és beleélés egészen más stádiumában.

Korai dalaik között található a *Balogh Ádám* című, *Történelem* alcímű dal. Történelmi személyiségek, nagy magyar nevek vonulnak fel benne, fittyet hányva a kronológiára. Jól megfér egy soron belül *Kopány* és *Dugonics*, *Bercsényi* és *Vak Botytyán*. A vers érdekessége, hogy ide-oda cikázva felvillan előttünk a magyarok történelme, néhány nagyon jellemző vonással – ahogy egy átlagember, egy kívülálló emlékeiben megjelenik. Hiányzik belőle az ok-okozati összefüggés; felszínes magyarságkép bontakozik ki előttünk, személyek, szavak, események, dallamok és ritmusok halmaza.

A *Branyiszko* szintén drámai monológ, de a szörnyűségeket áthatja valami bensőségesség, otthonosság és tisztaság.

Férfihez méltóan meghalni, kézitusában, nyílt küzdelemben – ez a *Petőfi halála* című vers üze-

nete. A történelmi idő és hely itt is konkrét (1849. július 31.). *Petőfi*, a költő, a vátesz és a forradalmár, a megtestesült romantikus mítosz, aki sorsával is beleszólt a történelem folyásába, megszemélyesítve a Szabadság és Korlátatlanság eszméjét, s végül ehhez méltóan is halt meg. A szereplő élete utolsó pillanatait eleveníti fel, utolsó gondolatai egyes szám első személyben cikáznak el. A vers filmes vágásokkal pereg, ahogy a két lovas és a költő helyzete pillanatról pillanatra változik. Vadászat ez: emberre, aki fehér zubbonyában is kilóg a környezetéből, s így kiváló célpontot jelent. Álom és valóság, képzelet és realitás ellentéte feszül itt egymásnak. A romantikus költő romantikus halált kíván

magának: „ott essem el én...” És mint vátesznek, beigazolódni látszik óhaja: harcmező, csata, vér, halál. De mégsem: a küzdelem, a harc hiányzik, ami Branyiszkonál gyönyörűvé és vágyottá tette a halált, az itt nincs. Civil ruhában és fegyvertelenül nehéz hősnek lenni, nehéz kézitusában meghalni. Ő nem kiszolgáltatottan, menekülve, magányosan és láthatatlanul akar meghalni a szabadságért, ő gigászi küzdelemben, szembe fordulva, ajkán a „Vive la république!” felkiáltással. Történelmi hely-

zetet akar teremteni, egy nagy, bátor, látványos halált, amit mindenki lát. És az utolsó szemtanú csak azt látja, hogy menekül a dombok mögött, azt nem, hogy szemből éri a halál. Tragikus sors, tragikus végzet.

Újabb láncszemként újabb történelmi halál, „egy magánvégzet”, egy másik neves történelmi személyiségé, *Széchenyi Istváné*, akit *Kossuth Lajos* a legnagyobb magyarnak tartott, példaképnek.

Példaképekre mindig szükség volt és van, erről Bereményinek egy másik verse is szól (*Mért nincs ideálom, csak a nihil*). Olyan személyiségekre, akiknek tetteit, életét, munkásságát szeretnénk a magunkénak mondani, hasonlítani rá. Olyan mércék ők, akikhez szeretnénk felérni, nemcsak azért, mert híresek, hanem azért, mert maradandót alkottak.

Széchenyit ugyanazokban a pillanatokban látjuk, mint *Petőfi*: a halála előtti néhány perc az, melynek tanúi vagyunk másfél évszázad távlatából. Mi, az utókor, szólítjuk meg a legnagyobb magyart. Mert példakép volt életében, példaképnek kell lennie halálában is. „A valóban legnagyobb magyar, aki a magyar sorsot vál-

*Széchenyit ugyanazokban
a pillanatokban látjuk,
mint Petőfit: a halála előtti
néhány perc az, melynek
tanúi vagyunk másfél
évszázad távlatából.
Mi, az utókor, szólítjuk meg
a legnagyobb magyart.
Mert példakép volt életében,
példaképnek kell lennie
halálában is. „A valóban
legnagyobb magyar,
aki a magyar sorsot vállalta,
végül öngyilkossággal végzi.
Ennyi. Ez a mi példánk.
Mert nekem ő példám,
és lám, így végezte.”*

lalta, végül öngyilkossággal végzi. Ennyi. Ez a mi példánk. Mert nekem ő példám, és lám, így végezte.”

A pusztulás, az értelmetlen halál és a szenvedés kísért azokban a versekben, melyekben a II. világháború eseményei villannak fel – ismét a névtelenek, a kisemberek szemszögéből. Ez az évekig tartó háború hatalmas tragédia az egész magyar nép számára. Miközben a Donnál a magyarok történelmében példa nélküli az értelmetlen pusztulás, addig a magyar közvélemény – részint a híradók háborús propagandájának köszönhetően – hamis biztonságtudatban – ring, vagy tudomást sem vesz a katonák tömegeinek ottani értelmetlen fagy- és éhhaláláról. Bereményit rendkívüli mértékben foglalkoztatta a nemzeti pusztulásnak ez az állomása: „A 2. Magyar Hadsereg számomra egy jelkép. Azt éreztem, hogy mi is olyan elszórtak és kivetettek vagyunk, mint azok a katonák, akikről megfélemedtek, s akiket odalöktek egy eszeveszett baromságnak.”

Vannak, voltak azonban olyanok is, akik túléltek a túlélhetetlent, és hazatértek. Nekik csak a lelkük halt meg, s testroncsaik az alkohol mámorában még adnak valami-féle homályos tudósítást azokról az időkről, amikor „szuronyt szegezz és egyebek, erőltetett menet” volt a valóság.

Az *Erőltetett menet* evokációja roppant erős. Olyan verset idéz meg, mely külső képében is borzalmakat mutat, a kanyargó országutakat, a fájdalomtól, fogságtól, éhségtől elgyötört fogoly katonák bicsaklásait, egyensúlyt veszített menetelését. Személyes sors volt ez *Radnóti Miklós* számára, aki ugyanúgy látta ennek az egésznek a céltalanságát és értelmetlenségét, mint az az öregember, aki közelről szagolta a halált. Az értelmetlen halált („szép kis menet, egy tönkrement cipőpatent többet jelent”), az elszabadult agresszivitást, az ösztönök gát nélküli áramlását, amikor a nőket a (szovjet és más) katonák ugyanolyan rohammal támadták le, mint az ellenséget. Sorsa a századé, a század magyarságáé. Életébe nemcsak a nagy események, tragédiák és megaláztatások fér-

nek bele, („tankcsapdába hugyoztam, ettem lótetemet”), hanem a nagyon is személyes, egyedi érzések is.

Így érintette meg azt a nemzedéket a történelem, így – „s hogy néhány hírfoszlányt hoz fülünkbe a szél” –, innen-onnan, akár a szomszéd nagyfiútól, aki történetet, balladát mesél a nem is olyan távoli múltból, akkor, amikor nem szabadna beszélni, mert ’56 után az idő végképp „hályog alatt” van, s nem lehet tudni, hogy ki a barát, ki az ellenség, ki az, aki feljelenet, ki nem (bár elhangzott a jelszó: „Aki nincs ellenünk, az velünk van”), ezért olyan halk, asztal fölötti és borszagú a suttogás. *A Corvin közlekről* szól a történet, a nagyfiúkról, a hősookról, akik szembe mertek szállni a hazugsággal, a szenvedéssel, saját árvaságukkal, s „tűzben és rongyokban, árván és boldogan” haltak meg ruszki árvák kezétől, akik ugyanolyan kilátástalan helyzetben gyilkoltak – csak a rossz oldalon. Hősök voltak – és játékszerek. A kényszer tette őket ilyenekké, valami külső – felső – hatalom, amelytől függtek, amely ilyen kiút-talan helyzetbe sodorta őket. Ami marad: az emlékező agyában a kép: „rongyok égnek, lángjuk égig csap és lezuhan”. A magyar szabadságháborúk iver ez, melynek végpontja mindig a leveretés, megaláztatás. Így volt ez 1849-ben, 1919-ben, 1945-ben és 1956-ban is.

„Azt mondd meg nekem, hol lesz majd lakóhelyünk” – kérdezi meg János és Tamás *a Levél nővéremnek* című lemez első versében. A szerkezet – levélforma. Kiválóan alkalmas ez arra, hogy közvetítse a szerzők legbensőbb érzéseit és gondolatait. Az egyik legintimebb forma, már majdnem napló. Az irodalomban ennek nagy hagyományai vannak, érdekességük, hogy a magánéleti szféra mögött mindig ott volt a háttérben a társadalmi helyzet ábrázolása is. Így van ez *Kölcsey* és *Kazinczy*, vagy *Petőfi* és *Arany* levelezésénél is. Bereményi alkotásai leginkább *Mikes Kelemen* fiktív leveleire hasonlítanak. „Mérhetetlenül szűk, fojtó szorítással szinte nem is a tudat, hanem a test köré feszülő hurok *a Levél nővérem-*

nek összeállítás világa, melynek akarat és jövővárás nélküli, lassanként az emlékek menedékéből is kiűzetett elszenvédjője a dalok hőse, a levélíró fiatalember. A leveleiben fogalmazott helyzetjelentések egyetlen alaphangulat, a tehetetlen reménytelenség variánsai. A helyzetnek, amiről tudósít, hiány a teste, üresség a tartalma, s a teljes bizonytalanság, a róla szerezhető egyetlen bizonyosság” – írja elemzésében Csegey Dénes.

A következő lemezösszeállítás az *An-toine és Desiré*, melyben a hiány teljes. A 74-es év című versben eltűnnek a fogasokról a kabátok, a zsebek kiürülnek, a pénztárgépekből is eltűnedeznek a fil-lérek, a poharak eltörnek, a bor kifolyik, a napok kicsúsznak a kezek közül, csak az eső zuhog. Minden nyirkossá, ned-vessé, tapadóssá válik, s a bűdös ágyak is magányt árasztanak magukból. Aki volt, elment, s nemigen van remény arra, hogy jöjjön a helyébe valaki. Az esőmo-tívum itt is megadja a komor, sűrke, fe-kete hátteret.

Az összeállítás végén Desiré megvonja a mérleget évtizedéről és önmagáról. Zűr-zavart, tévedéseket, hazugságokat lát, s ebből az áttekinthetlenségből csak né-hány este emelkedik ki, melynek törté-né-sei mások voltak, de ezek még nincsenek megnevezve, megfogalmazva, értékei nin-csenek felmutatva. Desiré fel is adja: „megnémulok”.

A *Frontátvonulás* komplexebb, mint az előző, laza kapcsolódású dalösszeállítá-sok. Próza, vers, dal és színpadi játék szo-roosan összefonódó ötvözete, mindhárom műnem jellemző jegyeit magán viseli. Műfaja ezért is nehezen meghatározható. Budapesten vagyunk, a megszokott hely-színen, 1979 késő őszén. Minden konkrét, a helyszínek is valóságosak. De mi tör-tént, milyen történelmi esemény, amit ilyen pontosan meghatároz az előadó? Történt-e, történik-e valami a hetvenes évek végén? Az évtizedforduló korfordu-ló-e, sorsforduló-e, vagy az sem? Ennek a konkrét napnak az eseményei hatással vannak-e a történelmi folyamatokra? Ezt mutatja be a történet.

Egy nyolcvanhét éves öregemberrel ta-lálkozik a főhős. Ő a kevés túlélők egyike a századból; neki ez volt a célja, hiszen két háborút végigélt, ő igazán ismeri az élet értékét. Filozófiája az, hogy az életet túl kell élni, s nem szabad belehalni. Na-gyon fontos szereplő, akinek nemcsak múltja van, hanem jelene is („tönkrement lábán, de áll önök előtt”) – emelt fővel vállalja tetteit, sorsát, és van jövőképe is, ami a többi szereplőből hiányzik. Lehet jövőképe, mert egyrészt átélte, másrészt felülről látja a századot, megélte a lassú, de észrevehető leépülést, pusztulást („fi-amból idegbeteg lett”; „elnézem az uno-kámat, látom, hogy gyöngé alak”). Amit megjósol és amitől fél, nagyon komor, tra-gikus, s ki tudja, hányadikként, ő is meg-fogalmazza a nemzethalál-gondolatot: „kérdezném, hogy száz év múlva ki tud majd itt magyarul?”

A zárókép – finálé – ugyanaz, mint az elején. Alkoholgőz, albréleti konyha. A történet visszatért oda, ahonnan elindult. Bezárult a kör. Nem történt semmi, min-den maradt a régi-ben: csoda helyett csak egy előre kiszámítottan felesleges mentési akció történt, végérvényesen bebizonyít-va, hogy erről a pontról nem lehet semmi-féle változtatást végrehajtani. A Víziben rejlő csodás képességek kiaknáztatlanok maradtak. Új utat kell keresni, építeni, mert „vége az önsíratások itallal celebrált ceremóniáinak, a bukott hős romantikus pózában való tetszelgésnek, a szónoki len-dületű nemzedékei önáltatásoknak. Visz-szavonhatatlanul vége.”

1989-ben véget ért egy korszak. A *Ká-dár*-rendszer összeomlott, az egypárt-rendszert felváltotta a többpártrendszer, a szocializmust a demokrácia, a Magyar Népköztársaságból Magyar Köztársaság lett, egyre lazult a függőség a Szovjet-uniótól. Nagy fordulatok történtek a kül-és belpolitikában egyaránt. A hétéves dalnélküliség után ismét született egy új összeállítás. Újra egymásra talált a pá-ros. Érezték: az új helyzethez hozzá kell szólniuk. A témák megmaradtak, de tud-ták: a verseknek más nyelven, más han-gokkal, más stílusban kell megszólalnia.

Ezek a dalok már sokkal politikusabbak, van, amelyik nagyon konkrét időpontra utal. Ami ugyanaz maradt: a komor, sötét hangvétel, melyet csak alig old fel a néha megjelenő irónia, illetve helyzet-és jellemkomikum.

Nemcsak a magyarságnak, hanem az átalakuló világnak is központi gondolata lett a szabadság, a demokrácia, és főleg az, hogy mit kezdjenek vele az emberek, hogyan éljenek vele, hogyan használják fel. A *Polka* című vers középpontjában ezek a kérdések állnak. Nemzetek kavarognak ebben a történelmi bálban, mindegyik járja a maga táncát. Ebbe a mozgalmas, hangos, zsúfolt képbe toppan be a fehér ló, a szabadság allegóriája. Mindegyik náció jellemző jegyét, az egész volt szocialista Európa viszonyait magán viseli... (szlovén istráng, török nyereg, orosz kantár). Ez a bemocskolt, vértől bepíszkított állat bámul be az ablakon

kérdően. Az orosz kantár már nincs kézen, végre lehetne szabadon irányítani, de kiben lesz erő ezt megtenni. Szomorú szemében azonban a már oly sokszor látott események zajlanak. A kis népek ismét indulataik rabjai, úgy látják (mert a történelem folyamán nagyon sokszor láttatták velük – az 1848–1849-es szabadságharc, Trianon után), hogy a szabadságot csak egymás ellenében tudják kivívni, hogy a nyeregbe csak egy nemzet ülhet fel. A népek zsidózzák egymást, szidják, átkozzák a másikat, kicsinyes sérelmek kerülnek előtérbe, és a gyűlölködés. Így válik ebben a készületlen bálban mellékszereplővé a még így, megalázottan, megtépzottan is fenséges szép állat. Mindenki elfeledkezik róla, és a magyar történelemben kultikus tiszteletnek örvendő fe-

hér ló magára marad. Ezeknek a nemzeteknek nincsenek céljaik, még mindig nem tudják, hogyan és merre akarnak elindulni, hova és milyen módon akarnak eljutni.

A versek keletkezésekor még nem dőlt el igazán, hova tart ez a változás, hogy bal vagy jobb felé, vagy esetleg valamilyen teljesen új irányba. Még túlságosan zavaros minden; hogy miféle rend alakul ki, erről már egy újabb krónika, a *Nyugati pályaudvar* tudósít.

Három év múlva a költő ismét a tollá-

ért nyúl, a dalnok újra a kezébe veszi a gitárját. Így történt ez már oly sokszor: az énekmondó keresi a szavakat, hogy minél pontosabban megfogalmazza a jelent, hogy tudósítson a valóságról.

A történet ugyanott kezdődik, ahol a *Frontátvonulás* kezdődött-befejeződött. Ugyanazokat a szereplőket látjuk, ugyanabban a konyhában, ugyanabban a helyzetben. Ismét

sorsfordulóhoz érkezünk; az ország és az egyén egyaránt fordulóponthoz ért. Minden ugyanúgy történik, Vizi ismét felteszi magának a döntő kérdéseket (ki vagyok? hol vagyok?), de a legfontosabbat – mi végre vagyok? – már nem. Azt már elfelejtette, hogy életének célja is kellene, hogy legyen.

A cselekmény középpontjában a Nyugati pályaudvar áll; ez a modell éppen elmenté a *Frontátvonulás* Keleti pályaudvarának. Legalábbis külsőleg. A keleti szocialista integráció helyett itt az Európához csatlakozás, a nyugati világ felé vezető út szimbólumává vált. Innen már mennek vonatok – igaz, egyelőre csak kelet felé, hogy végképp leszámoljanak a múlttal. Egyre inkább úgy tűnik, hogy az út, melyen sodródik a picolós ország, kiútalan és céltalan tapogatózás, vak üge-

*Nemcsak a magyarságnak,
hanem az átalakuló világnak
is központi gondolata lett
a szabadság, a demokrácia,
és főleg az, hogy mit
kezdjenek vele az emberek,
hogyan éljenek vele, hogyan
használják fel. A Polka
című vers középpontjában
ezek a kérdések állnak.
Nemzetek kavarognak
ebben a történelmi bálban,
mindegyik járja
a maga táncát.*

tés. Eltévedt a nép ismét, nemcsak „volt erdők és ó-nádasok láncai” húzzák vissza, hanem saját tehetetlensége is.

Ösztönös, korlátolt és tudatlan ez a nép, mint a történet központi alakja: Tímea. Ő sem alakítója saját életnek, csak megtörténnek vele az események. A teljes elszigeteltségből és ismeretlenségből sodródik hirtelen a figyelem középpontjába, hogy majd ismét magára hagyottan, nejlonzacsók között megszüljő gyermekét. Története a magyarág mondavilágát idézi. A hét magyar vezér Etelközben, miután kiszakadt a 9. századra meggyengülő Kazár Birodalomból, vérszerződést kötött egymással. Ugyanez történik 1989-ben. A hanyatló erejű Szovjetuniótól való függő viszonyból kiszakadó ország fővárosában Tímea teherbe esik, „ám hét férfi szabta meg a vérvonalát”. A Kárpát-medencében, ami már akkor idegen népek gyűlhelye volt, most is különböző nációk keveredésének eredménye a gyermek. Szerb, német, magyar, erdélyi, horvát, perzsa vér keveredik a kisdedben. Ugyanolyan válasz ez a nacionalista magyarkodásra, mint *József Attila* sorai („Apám kún volt, anyám félig székely, félig román, vagy tán egészen az”). Ebben az áttekinthetetlen, egymást és magát meg nem értő emberrengetegben születik meg a Jövő.

1994-et írunk: „És most a három szerző újra találkozott, hogy színre állítsa a folytatást: új zenék, új szövegek készültek. Csak a forma a régi: két énekes egyetlen prózai hang nélkül levelet ír dalolva, amelyben az életéről számol be vidéken élő nővérenek.”

Az összeállítás címe: *Levél nővéremnek* 2. Rögtön felidéz egy korszakot, a hetvenes évek közepét, s azt az albumot, mely megfogalmazza annak hangulatát, érzéseit. Most itt van ismét ugyanaz a forma: húsz év elteltével ismét levél tudósíthat bennünket arról, hogy mi a helyzet most, mennyi változás történt azóta és milyen irányba. A műsor fel is vállalja ezt, idézetek segítségével villantja egybe a két kort, a szereplők hasonló helyzetekbe kerülnek. Nyomon követhetjük, mennyit változott az

életszínvonal, az emberek belső világa, vagy a főváros.

A történet ideje egy nap. Reggeltől estig mutatja be a lemez az öccs életét. Egy nyári hétköznapról tudósít. A hétköznapokat látjuk, „két cirkusz közt” – nem a nagy fordulópontok ideje ez, hanem a köztes állóvíz, a szürke, egyforma, érdektelen napoké.

Az *Angol regény* című dalban szereplő nagy, kövér férfi nem sokban különbözik a *Nyugati pályaudvar* Vízijétől, mint ahogy a történet is tulajdonképpen a *Nyugati pályaudvar* zanzásított változata; egy civilizált országból érkező megbízott felkeresi a gyarmati sorba süllyedő, elmaradott vidéket, de tehetetlen; na jó, mondja, s hazamegy. A magyar valóság metaforája ez a nagyon erős kép is.

Az éjszakai sötétben felriadva vonja meg a nap mérlegét. A *Finálé*-ban újra végigperegnek a fontos motívumok és szereplők, hangulatok és tettek, azért, hogy egymás mellé állítva, tablószerűen rajzoldjon ki az 1994-es év valóságát. Szegénység, magány, apokaliptikus hőség, otthontalanság, a robbanni kész belső feszültség, háború.

A levél megcímezve, a bélyeg fölragasztva, a boríték lezárva. Ha mást nem, hát ennyit megtett az írója. Tudósított ismét arról a világról, melyben a címzetek is élnek, de nem tudják megfogalmazni a helyzetüket, vagy nem merik, nem akarják.

Cseh Tamás alakja a középkorra visszanyúló énekmondó hagyományait eleveníti fel. „Tamás valami nagyon régi hagyományt képvisel, bármennyire is modern az, amit csinál. Mint a régi bárdok vagy minnezengerek” állapítja meg *Jancsó Miklós*, akinek filmjeiben időről időre visszatér Cseh Tamás, mint a dálnok, az énekmondó, a hírnök figurája.

A Bereményi–Cseh szerzőpáros a hetvenes években történt indulása óta szinte folyamatosan jelen van az irodalmi, zenei és – közvetve – a politikai életben egyaránt. Munkásságuk egy korszakot fog át.

Kiss Zoltán